

Osvietenstvo v Uhorsku

Karol III.

Satumarský mier ukončil nepokojné storočie stavovských povstaní v Uhorsku. Výsledkom mieru bolo udržanie Uhorska v rukách Habsburgovcov, ale aj udržanie svojich výsad v rukách uhorskej šľachty. Novozvolený panovník Karol III.¹ sľúbil, že bude dodržiavať výsady uhorskej šľachty, za čo šľachta akceptovala zriadenie stálej armády. Panovník mal samozrejme vládnuť spolu s uhorským snemom.

Pod tlakom politickej situácie v Európe v ostatných rokoch, sú Habsburgovci postupne eliminovaní z politického diania v západnej Európe. Ríša sa dostáva do hlbokkej politickej krízy, ktorej príčiny sa dajú nájsť aj vo fakte, že Habsburgovci nevytvorili zo svojich území pevný a jednotný štátny útvar. Problémy im zároveň spôsobilo to, že Karol III. sa po smrti svojho brata² stal jediným mužským potomkom dynastie.

Uchovať jednotu ríše a moc v rukách Habsburgovcov sa snažil Karol III. za každú cenu a preto vydal v roku 1713 tzv. pragmatickú sankciu. Podľa dokumentu bola vláda Habsburgovcov nad všetkými ich územiami nedeliteľná a navyše sankcia upravovala aj nástupnícky poriadok. Vydanie sankcie, v prípade nástupníctva, bolo na tú dobu zaujímavým činom, lebo umožňovala vládu nad ríšou a jej dedičstvo aj po praslici. Karol III. sa počas celej svojej vlády usiloval o akceptáciu pragmatickej sankcie medzi ostatnými európskymi panovníkmi.

Problémy s uplatňovaním pragmatickej sankcie mala aj nástupníčka Karola III., jeho najstaršia dcéra Mária Terézia (1740 – 1780). Pruský kráľ Fridrich II. obsadil Sliezsko³ ako protihodnotu za uznanie pragmatickej sankcie a bavorský kurfirst Karol Albrecht sa nechal korunovať za českého kráľa a nemeckého cisára. Mária Terézia požiadala v patovej situácii o pomoc uhorskú šľachtu, ktorá jej pomohla a tak získala späť Čechy. Zároveň sa aj formálne vzdala nároku na Sliezsko čo dopomohlo k ukončeniu tzv. vojny o rakúske dedičstvo medzi Rakúskom a Pruskom a navyše, Mária Terézia dosiahla, že jej manžel

Mária Terézia, cisárovná Svätej ríše rímskej národa nemeckého, kráľovná Uhorska, Česka, Chorvátska a Slavónska, Arcivojvodkyňa Rakúska, Vojvodkyňa Parmy a Piacenzy, Veľkovoľvodkyňa Toskánska

¹ Uhorský panovník Karol III. je zároveň nemeckým cisárom Karolom VI.

² Podľa plánov Leopolda I. sa mal stať po vymretí španielskych Habsburgovcov kráľom Karol III. ale keď náhle zomrel jeho brat Jozef I., Karol III. sa vzdal nároku na španielske dedičstvo a zameral sa na juhovýchodnú Európu a Osmanskú ríšu.

³ Sliezsko bolo najpriemyselnejším územím monarchie.

František I. Lotrinský

František Lotrinský⁴ bol zvolený za nemeckého cisára.

Všetky tieto udalosti dokázali, že habsburská monarchia je v hlbokom mocenskom, politickom i hospodársko-ekonomickom úpadku. Zaostalosť sa tak snažila vyriešiť Mária Terézia zavádzaním reforiem, najprv v západnej časti monarchie a postupne aj na uhorských územiach. Reformy v Uhorsku však vyvolali nevôľu domácej šľachty.

Všetky reformy boli pripravované v duchu moderných názorov osvietenských filozofov, teoretikov a ekonómov. Reformy sa mali dotknúť všetkých obyvateľov ríše bez akýchkoľvek rozdielov. Nositeľom reforiem bol cisársky dvor⁵, časť šľachty a inteligencia zamestnaná v štátnej správe. Cieľom reforiem bolo vytvorenie modernej

fungujúcej monarchie na čele s osvieteným panovníkom, ktorý drží moc pevne v rukách. Takáto forma vlády je preto nazývaná ako osvietenský absolutizmus⁶.

REFORMY

Prvoradým cieľom reforiem uskutočňovaných panovníčkou bol rozvoj hospodárstva, ktorý by z monarchie urobil opäť konkurencieschopnú európsku mocnosť.

Na začiatku celého reformného snaženia bola snaha o daňovú reformu, ktorá by zdanila dokonca aj uhorskú šľachtu, ktorá to odmietla. Za týmto účelom sa uskutočnilo sčítanie ľudu bez ohľadu na stavovskú príslušnosť⁷.

Kráľovná Mária Terézia prosí o pomoc uhorskú šľachtu s dvojročným Jozefom na rukách

⁴ Za Františka Lotrinského sa vydala v roku 1736 ale na rozdiel od ostatných panovníckych manželstiev tej doby to bolo manželstvo z lásky. Dôkazom je aj fakt, že po smrti manžela v roku 1765 sa obliekala už len do čierneho. Dokonca sa podarilo nájsť aj lístok, na ktorý si vladárka poznamenala, že s manželom prežila „29 rokov, 6 mesiacov, 6 dní - čo je 10 781 dní a 358 744 hodín“.

⁵ K zavádzaniu reforiem napomohol Márii Terézii aj jej syn Jozef II., ktorého vymenovala za svojho spoluvládcu.

⁶ Myšlienku osvietenského absolutizmu s pevnou vládou panovníka podporoval aj riaditeľ cisárskej knižnice Adam František Kollár, ktorý bol rodákom z Terchovej. Vo svojej práci obhajoval absolutistickú moc panovníka v Uhorsku, pričom sa opieral aj o množstvo historických prameňov. Zároveň podporoval aj zdanenie majetku šľachty a cirkvi. Tieto jeho názory odmietla šľachta, ktorá jeho knihu verejne páčila a Kollára vyhlásila za vlastizradcu.

Titulný list školskej reformy Ratio Educationis

Kráľovná prísnejšie kontrolovala cirkevný majetok a skoncovala so spájaním niektorých svetských a cirkevných funkcií; biskupi už nemohli byť zároveň županmi. So súhlasom pápeža zriadil banskobystrické, spišské a rožňavské biskupstvo a grécko-katolícke biskupstvo so sídlom v Prešove.

Jednou z najdôležitejších reforiem bola reforma upravujúca (zjednocujúca) vzťahy medzi zemepánmi a ich poddanými. Začiatkom reformy bolo vydanie urbárskeho patentu z roku 1767, ktorý stanovoval maximálnu hranicu poddanských dávok a povinností voči zemepánom. Tieto povinnosti a dávky boli určené jednotne pre celú krajinu. Reformu jednoznačne odmietala uhorská šľachta ale tá čoskoro našla spôsob, ako ju obísť.

Hospodárske reformy sa dotkli a priemyselnej produkcie, z ktorej začali byť vytláčané cechy, ktoré nahradzovali modernejšie a progresívnejšie manufaktúry. Reformná činnosť však spôsobila aj zhoršenie situácie,

lebo dvor rozhodol, že centrom priemyslu budú rakúske a české územia a Uhorsko bude zamerané na poľnohospodárstvo.

Významná reforma sa dotkla aj školstva, ktoré malo byť sprístupnené každému. V roku 1777 bolo vydané Ratio Educationis – organizačný školský poriadok. Bol vytvorený jednotný školský systém od základných škôl po univerzity. Deti všetkých národností mali byť vzdelávané v rodnom jazyku. Reforma vo veľkej miere podporovala rozvoj technického

Adam František Kollár

a ekonomického školstva, ktoré bol potrebné pre ďalšie reformy v oblasti hospodárstva a rozvoja krajiny. Na základe toho bola napr. banícka škola v Banskej Štiavnici povýšená na Banskú akadémiu.⁸ V Senci vzniklo Collegium economicum, ktoré bolo prvou hospodárskou školou v Uhorsku. Na Trnavskej univerzite bola zriadená lekárska fakulta⁹, ktorá prispela k rastu počtu lekárov v Uhorsku a k rastu a skvalitneniu zdravotnej starostlivosti. Rozvoj školstva ovplyvnilo aj zrušenie jezuitskeho rádu pápežom Klementom XIV., pretože majetok rádu prepadol v prospech štátu a bol použitý pri vytvorení študijného fondu pre katolícke gymnáziá a univerzity. Treba si však uvedomiť, že celá reforma sa týkala len katolíckeho školstva, no

⁷ Podľa tohto sčítania z roku 1771 žilo v celej monarchii 18 875 000 obyvateľov, z čoho v Uhorsku 4 756 594 ľudí.

⁸ Pravdepodobne sa tak stala prvou vysokou školou tohto typu v Európe.

⁹ Lekárska fakulta bola na univerzite zriadená v roku 1770 a dovtedy sa dala medicína študovať len na univerzitách v zahraničí.

požadovala podobné zmeny aj v školstve protestantskom. Reforma podporovala štátne zásahy do školstva a umožňovala vychovávať štátu oddanú inteligenciu.

Dôležitou bola aj reforma súdnictva, ktorá zrušila procesy s čarodejnicami a rovnako zakázala stredoveké mučenie (tortúru). Poddaní mali pri súdnych sporoch právo na obhajcu.

Jozefínska revolúcia

Po smrti Márie Terézie sa vlády ujal jej syn Jozef II. (1780 – 1790), ktorý bol na túto funkciu dokonale pripravený¹⁰. Úplne sa stotožňoval s myšlienkami osvietenského

Jozef II.

absolutizmu a jeho cieľom bolo vytvorenie dobre fungujúceho a silného štátu. Keďže uskutočnil viac reforiem a zmien ako jeho matka, obdobie jeho vlády dostalo pomenovanie Jozefínska revolúcia. Na rozdiel od matky bol však menej trpezlivý a chýbal mu aj diplomatický takt.

Po nástupe na trón sa Jozef II. nenechal korunovať za českého ani za uhorského kráľa, aby nemusel spolupracovať s uhorským trónom. Tak mohol svoje rozhodnutia uplatňovať priamo, prostredníctvom nariadení – patentov.

Medzi prvé reformné kroky panovníka patrilo zmiernenie cenzúry, ktorá umožnila vydávanie periodickej tlače¹¹. Zároveň podporoval osídľovanie riedko obývaných území. Novým kolonistom¹² zaručil náboženskú slobodu, prídely pôdy, peniaze v hotovosti a oslobodenie od daní na 10 rokov. Panovník sa rozhodol kontrolovať aj výchovu kňazov, ktorých už nevychovali priamo biskupi ale panovníkom zriadené kňazské semináre v Bratislave, Pešti a Jágeri.

Medzi najdôležitejšie patenty Jozefa II. patrila Tolerančný patent z roku 1781, ktorý zrovnoprávnil hlavné náboženstvá v ríši, okrem židovského. Iným nariadením umožnil židovskému obyvateľstvu, aby sa mohlo sťahovať z get, študovať a voľne si kupovať domy. Druhým dôležitým patentom bol Patent

¹⁰ Jozef II. ovládal okrem latinčiny a nemčiny aj francúzštinu, maďarčinu a plynule hovoril aj po česky.

¹¹ Na základe uvoľnenia cenzúry začali na Slovensku vychádzať Prešpurské noviny a v Banskej Bystrici Staré noviny literárneho umění.

¹² Vďaka tomuto nariadeniu sa do Uhorska prisťahovalo v priebehu piatich rokov viac ako 9 000 nových rodín (cca. 40 000 osôb), hlavne z Nemecka. Títo nemeckí kolonisti sa usídľovali najmä v blízkosti dnešného Sládkovičova.

o zrušení nevoľníctva v Rakúsku a Čechách z roku 1781 a v Uhorsku z roku 1785. Tento patent umožňoval slobodné sťahovanie sa poddaných, slobodu sobášenia a dávania detí na remeslá a štúdium, pretože dovtedy boli všetky tieto úkony podriadené povolením zemepána.

Cieľom Jozefovej vlády bolo vytvoriť modernú ríšu so silnou centralizovanou vládou cisára. Centralizmus sa snažil dosiahnuť aj nariadením o jednotnom úradnom jazyku, za ktorý určil nemčinu. S týmto nástupom germanizácie nesúhlasila hlavne uhorská šľachta aj napriek tomu, že cieľom nebola germanizácia v pravom zmysle slova ale snaha o zbúranie jazykovej bariéry v mnohonárodnostnej monarchii, ktoré by viedlo aj k zrýchleniu a zefektívneniu správy krajiny. Pod tlakom situácie, kedy sa panovník opäť pokúšal o zdanenie šľachty, prešli jej predstavitelia do otvorenej opozície. Šľachta mu odmietla poslušnosť v boji s Tureckom a tak Jozef II. ustúpil zo svojich požiadaviek. Sľúbil, že zvolá snem, vydá Uhorsku korunovačné klenoty¹³ a obnoví starý spôsob správy krajiny. V dobe jeho smrti ostal v platnosti už len Tolerančný patent a zákon o právach a povinnostiach poddaných.

František I.

Vláda Jozefa II. naplnená snahou zreformovať krajinu zanechala svoj vplyv aj na uhorskej spoločnosti. Osvietenský absolutizmus našiel v krajine množstvo podporovateľov. Zároveň sa už nepodarilo presadiť snahy o návrat predošlých pomerov. Stavky akceptovali potrebu napredovania a rozvoja a tak potvrdili zrušenie nevoľníctva, uznali Tereziánsky urbár i slobodu sťahovania.

Hlavné slovo v riadení Uhorska aj naďalej prislúchalo šľachte, ktorá väčšinu reforiem a patentov odmietla a tak sa proces vytvárania občianskej spoločnosti v Uhorsku zastavil. Dôkazom spiatocníckeho vývinu bol aj zákon, ktorý zavádzal maďarčinu ako povinný predmet na školách vyšších stupňov. Bolo to spôsobené aj tým, že sa predpokladalo, že v budúcnosti budú verejné úrady prístupné len úradníkom hovoriacim maďarsky. Tieto zákonné články sa stali základom pre nastupujúcu maďarizáciu Uhorska.

Aj Jozefov nástupca Leopold II. (1790 – 1792) pokračoval v osvietenskej správe štátu, ale naplniť ciele osvietenského absolutizmu sa mu nepodarilo pre jeho náhlu smrť. Naopak, nový panovník František I. sa poučil z vývinu a opäť začal uplatňovať konzervatívnu formu vlády.

Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť, projekt je spolufinancovaný zo zdrojov ES – „Investícia do Vašej budúcnosti“
Učíme sa pre život, 1. 10. 2009 Kód ITMS projektu: 26110130243

¹³ Svätoštefanská koruna bola prenesená z Bratislavy do Viedne ako obyčajnú muzeálnu relikvia. Zároveň Jozef II. rozpustil oddiel šľachtických strážcov korunovačných klenotov.